

Hófúvásos időben

AZ ADVENT A HARGITÁN A NEMZETI SZÍNHÁZBAN

Sütő András az utóbbi években munkáinak íródsági helyéről és időpontjáról tudósítja olvasóit. Esszék, jegyzetek, tünődéseinek fenyőforgácsai többnyire sikaszói magányában születnek. Első alkalom, hogy jelzi, drámáját 1984. október 4-én végezte be. A dátum talán üzenet is; hogy művei sorsának kanyarulatairól olykor csöndes időszámításra serkentse olvasóját.

Magánemberi és írói korszakának új fejezete kezdődött a sikaszói remete-ségben. A pusztakamarási családi otthoniasság, amely társadalmi és sorsközöségi kérdésekben nemcsak derűs és drámai anyagot, életpaszttalokat, hanem biztatást, bizodalmat is eredményezett a mindennapokhoz, már a múlté. Az *Anyám könnyű álmot ígér* lírai epikája nem folytatódott. (Advent címmel pedig regényt tervezett, de azepikai munkák rendre elmaradtak.) Emberi, társadalmi méretekben a sorskérdések történelmet újragondoló esszékben és drámákban fogalmazódnak meg.

S most otthoniasságának újabb köre következett.

Akik marosvásárhelyi otthonában keresik, egyre ritkábban találják. Sütő András, ha csak teheti, Udvarhelyen és Zetelakán át sikaszói házába igyekszik. Nem menekülésképpen, az írás amúgy se menekülés. Az Idő eróziós erejének mindennapi történeteit öreg-magányos szomszédaitól hallgatja. Életek, sorsok nyílnak meg előtte, s nemcsak a múlt, a történelem, hanem a jövő is. Sok száz méter magasban még a nyáresték is hűvösebbek, ám Mihály, Sándor szomszédokkal és más atyafiakkal lépkedvén az Időben, a közös beszélgetések egyre gyakrabban hófúvásos Időbe érkeznek: keresnék az ösvényt, de ki-ki botorkál, híven, hogy előre lépked; más megáll, megint más visszafordul. De hát a riasztó Időben van-e remény a további közös útra? Mert Csodák immár nincsenek.

S a várakozásban fogy a türelem, s ernyednek a lelkek. Sütő András Weöres Sándorral mondja: „a Történelmi Tél itt füttyül immár”.

A Hófúvásos Idő markában.

A *Pompás Gedeon* és a *Vidám sirató* írójától többször megkérdeztem: komorabb idők eljöveteleiben Tamási Áron poétikus-mesés színpadi játékeit lehetséges-e folytatni? Sütő András mindannyiszor kitért a válasz elől. Feltehetően a *Csillag a máglyánt* vagy a *Káin és Ábelt* vagy *A szuzai menyegzőt* írván se gondolta végérvényesen, hogy történelmi, bibliai események megelevenítésével mondhatók el az ember, az emberiség fájdalmai. Szerelmeseket madárrá változtatni? Sorsot és szerepet váltani, mint Czintos Bálint? Gondolhatta mindig, a színpadi játékoság és az Időnek megváltozó s komoruló ege alatt is mai gondolatokba' és drámai életekbe is sűrítendő. Formai biztonságát erősítette, hogy a modern világirodalomban mesés, természeti s fantasztikus életek és történetek íródtak; García Marquez, vagy Bulgakov prózai, színpadi művei bizonyították: az emberiség sorsához egyetemleges hozzászólásként moszkvai álmok megelevenedése vagy egy szűk dél-amerikai kis közösség élete egyként hiteles és drámai üzenetként szolgálhat. Végtelen világokban és írói eszközök-

ben is megteremthetők, megtalálhatók a korszerűség jegyei. Ekképpen Tamási Áron sem folklorikus érdekesség, életművét kuriózumként nem tessékeltjük a múlt kultikus körébe. Az *Advent* a Hargitán című darabjával Sütő András most közvetlenül és művel válaszol kérdésünkre: folytatható a Tamási-hagyomány.

Ami Tamásinál még példázatos játék, az Sütőnél metaforikus sorsdrámaként jelenik meg. Az Időnek változásában súlyosul a drámai játék. Tekintsünk néhány Tamásival közös motívumra. Az *Advent a Hargitán* helyszíne: Bódi Vencel boronaháza a Hargitán. Tamásinál, nemcsak az *Ösvigasztalásban* tűnik föl a magányos hegyek közti házikó. Ami nemcsak életszerű helyszín, drámaírónak a sűrítésre alkalmas terep is. A természet, amely Tamási prózai műveiben oly jelképes erővel működött, színpadi játékaiban nem mutatja erejét. Az *Énekes madárban* csak a Dobos említi: a kártevő varjak elszaporodtak. A riogató mindenki számára kötelező. Ami a valóságos, színpadi küzdelmet jelenti, az öregek háborúzó akciója játékos fenyegetettség inkább. Az *Advent a Hargitánban* nemcsak a történet, de gondolati, metaforikus mondanóját tekintve is meghatározó: a hóomlás, a sűvás, a lavina. Amely hangosabb szóra, kiáltásra megindul s az embereket maga alá temetheti. Téli világban vagyunk, ez is egyre gyakrabban előforduló kép Sütő András írásaiban. A természet működését, pusztító erejét az ember magatartásával, sorsával köti össze. Dramaturgiai és drámai meghatározottsággal. Az emberi hangnak, a kiáltásnak jogáért tragikus erővel perel a dráma, s ez több rétegben értelmezhető. Utaljunk Jókai Mór gondolatára: ugatunk, ha már nem beszélhetünk. S emlékszünk a Harag György rendezte Éjjeli menedékhelyre, ahol Vaszka követelésére nemcsak, a darab szerint, a Báró kezd pítizni, hanem a megalázottak s megszorítottak egész gyülekezete négykézlábra áll s ugatni kezd. Beszédkiáltás-ugatás — az *Advent a Hargitánban* inkább játékosan groteszk történet, ahogy szóba kerül: Dániel kutyájának elveszett a hangja. De, mint a szerző híradásából tudjuk, újabb, örömeinkre elkészült darabjának a címe is dermedően abszurd: *Ugató madár*. A hang, a szólás, a beszéd lehetetlenségének drámai képe visszatérő metafora Sütő gondolkodásában.

A madárkép is idézi Tamási Áront. Az *Énekes madárban* a két szerelmes az öregek üldözéséből menekülve madárrá változik. Sütő András madárképe költőiségében keservesebb. Réka jégmadárkodása, Stég Antallal való kapcsolata, már drámai gondolatra utal. A tragédiát hordozza. Hol tűzmadár, hol jégmadár, amott még két kedves *egy-madár*; a szerelmesek mintegy egyesülve; itt: *egynek van két alakja*. S ebben a meg nem jelenített, ám utalásaiban a másik én fel-felvillanása a *Csalóka szívárványt* is idézi. A civilizáció csábítása az, amely Czintos Bálintot összeroppantja; Réka nem a megrontó tudás kísértésében szenved a drámai csapdát, hanem érzelmi magánemberként. A szerelem körében. Ám balladaiságában értjük: ez általánosabb sorsdrámára utal. Mert ki ez a Stég Antal? Mordályos ember. Hatalma van nemcsak Réka fölött. Talán beszédes névként is értelmezhetjük. A stég a visszaparton áll, akár mélyen a vízbe is benyúlik. És úgy még inkább érteni véljük, ha a darab másik képére gondolunk: rendre elmennek a gyermekek, *elviszi őket a tenger* — siratja Bódi Vencel Máriát. Vagyis: a messziség kísérti őket. Távoznak soha vissza nem fordulásra. Bódi Vencel várakozásában gyűjtogatja az emlékezés mécseseit. Történelmi vonatkozása is felvillan a tenger csábításának. Székely lányok ezrével mentek szolgálni a tengerpartra. Sokat marasztott a messziség. Sütő András ezt a képet már mai közösségi értelemben tágítja ki: mindenféle

családi, emberi, érzelmi szétszakadásra értelmezi. S ahogy a tenger képét Sütő András mostani darabjával kapcsolatban értelmezzük, akaratlanul is felmerül bennünk negyedszázaddal ezelőtt írott novellája: *Jön a tenger*, amelyet a vízierőmű építőinek ajánlott. Márton apó ragaszkodásának rajza ez a novella; maradna ősi otthonában, halott feleségének közelében, ám költöznie kell, mert a „tenger ágyát megvetették”, vizicróművet építenek. A társadalmi emelkedés buzzalma hatja át az optimizmusba forduló történetet. Lám: az Időnek súlyában mint változik a jelképek értelme!

Az Advent a Hargitán Sütő András drámái között a legkeservesebb. A kihajtott gallérú titán, ki írással, társadalmi cselekvésben úgy hitte: megfordíthatja a világot, s majd írói elmélyülésének újabb korszakában, az Időnek változásában a társadalmi cselekvés kedvező lehetőségeit, az eszme tisztességesebb szolgálatának megtartó módozatait még ha a tragédiák árán is, de úgy vélte, hogy szolgálhatja a jövőépítést. Most ez egyedüli lehetőséget immár a fizikai helyben és megmaradásban látja. A várakozás: az emberies megtartás erkölcsi gesztusa. Sütő András tragikus poézisben mutatja meg, ami Beckett-nél abszurd líraisággal fogalmazódik meg. A Godotra várás hiábavalósága. Mindenem túl is: e sütői változatban volna kelet-európai létünk egyik lehetséges konklúziója? Sütő egyszerre volt Kolhaas Mihály és Nagelschmidt, ki a müncheni utat választotta, majd Szervét Mihályként folytatta útját. Ám benne élt Kálvin János is! És Káin. És Ábel. Történelmi-politikai méretekből már egy nép sorsának magánemberi és közösségi tragédiája jajdult. A szuzai menyegzőben. S ahogy esszéekben, úgy a drámák tragédiába forduló kérdése: úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk! Sütő András a vereség tanulságaiban is a cselekvés módozatait, társadalmi és lélektani összefüggéseit bontotta ki korábbi írói szakaszában.

Most, Az Advent a Hargitánban fordul, szorítóbbá válik a kérdés. A tragédia beteljesedésénél is megrendítőbb ez a helyzetjelentés. Mert az *úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk* kérdése helyett újabb fel- és beismerés: *úgy cselekedjenek, hogy meg ne maradjunk*. Elvek és magatartások küzdelménél itt nagyobb erők működnek. Sütő András pedig, eddigi munkásságától eltérően, a csodák világát is megeleveníti, hogy megkísérelje: a megváltó jel, mint a betlehemi csillag, hátha felfénylik az égbolton! Ám, mert írói, emberi szigorúság, s a mindennapok valósága pontos transzformációt követel, minden eddiginél nagyobb pusztító erőket mozdít. Hogy hőseinek küzdelme és sorsa a rettenet valóságos arányait villantsa meg.

A kamaradráma Réka küzdelme Gáborért, majd megsemmisülésük a Nagy Romlás alatt jelképiségében a legtöbbet mondja, a teremtő erő változatai pusztulnak el az omlásban. Gábor, a kapufaragó, teremtő, alkotó lélek, és Réka, akinek kutató, életre támasztó energiája legyűri az Időt, le az akadályokat.

Sütő András színműve a drámái gondolat irányába tart. Nem részletez, Gábor és Réka életével kapcsolatban az összetartozó szálakat bontja ki, de a két öreg, Vencel és Dániel sorsából is csak a balladai történethez szükségeset említi. Nemcsak Gábor feltámadása meseszerű ebben a hargitai tragédiában. Sütő más műveit abban sem követi, hogy realizmussal okolja az összefüggéseket. Mert ugyan a boronaház kétórányi járásra van a falutól, ám egyszer a ház közelében magányos kántáló tűnik fel, máskor lányok csapata toppan be. Olyan írói mozzanatok ezek, amelyek a rendezőt is szabad színpadi megoldások felé biztatják.

Sík Ferenc a Nemzeti Színház előadásában ezt a lehetőséget tovább gondolta, mert a betlehemezők kompániája mintegy folklorisztikus részletezettséggel keretezi a játékot. Máriát, vagy Kisrékát kórót vivő lányok karéjában jelenítette meg. Sík Ferenc rendezői munkásságát ez a folklorisztikus ihletettség mindig is jellemezte. S hogy a *Csíksomlyói passió* vagy a *Magyar Electra* közelében ily nyíltan vállalta a hasonlóságot, az nem a kényelmesség jele, hanem félreérthetetlen határozottság: a Nemzeti Színház játéktílusában, nem erőszakoltan, de a nemzeti jegyeket egy-egy darabhoz illesztve meg kell találni. Sütő András drámája pedig kísérti ezeket a lehetőségeket. S hogy olykor mégis zavarnak éreztük a népség jelenlétét, az már a színház más irányú gondjára utal. A statisztériát a mostani gyakorlat szerint a Nemzeti stúdiósai adják; jó-részüik nemcsak szakmai készültség, hanem életkora okán se tud a rendezői igényeknek megfelelni. Amint Cs. Nagy Ibolya észrevette, a rendező szándéka volt megmutatni: egy népközösség mint személytelenedik el. Aminek a jelentése csak úgy mutatkozik meg, ha az embereknek némaságukban is nyomatékos sorsuk van. Ezt nem éreztük az indításban, hisz mindannyian fiatal lányok, legények. Itt pedig több korosztály néma jelenlétét igényeltük volna. Olyasképpen, ahogyan Ljubimov a Koldusoperában az egyházi énekeket dúdoló öregembereket színre hozza. Az pedig már nem életkorbeli, hanem szakmai kérdés, hogy mozgásban, járásban olyik jelenetben a statiszták a drámái történetét zavarják. Amikor például Sinkovits Imre az Úrhoz szóló monológját mondja, közben a nép lámpásokat kézbe véve Gábor keresésére indul; hangosan, darabosan, ügyetlenül zavarják a monológot. Ez a lámpaosztás csöndben, szinte lábujjhegyen kellene, hogy történjen. S az már más, színpadtechnikai kérdés, hogy a lépcsők és járások deszkaillesztése henye: recseg-ropog a padlózat, amely nemcsak ezt, hanem más drámai pillanatokot is megzavar. Sík Ferenc vezetésével a színészek rendkívül kemény és igényes munkával szolgálták Sütő András művét. Mert nem egyszerűen a feladatnak, hanem az Úgynek, egy lehetséges Nemzeti Színházhoz méltó vállalkozást láttak az Advent a Hargitán színpadra vitelében. S az is lett. Noha, s ezt kötelező elmondanunk, a darab bemutathatósága körül az Időnél hamarabb túlgondoskodó személyek olyan fölösleges hullámokat is keltettek, amelyek rendezőt és játékosokat, technikai munkatársakat sokszorosán próbára tették. Utólag immár elmondhatjuk: gyanakvó tekintetek, cinikus ostobák vélekedése, sanda megjegyzése ellenére a rendezői, színészi együttműködést tekintve rendkívüli teljesítményt láthatunk a Nemzeti Színházban. Kubik Anna Réka, majd Kisréka szerepében az előadás monumentális pillanatait teremti meg. Sík Ferencnek igaza volt: a szerepjátások változatosságának semmiféle külsődlegességére nincs szükség. Kubik Anna nem a Bolond Ásvayné-féle bravúrszereppel állt elő. Lélekbeni változások, s a drámai gondolat tétje az, ami Réka magatartásának mozgását megteremti. Kubik Anna győzte erővel, győzte tehetséggel, hogy a dráma sodrát meghatározza. Gyanútlan megyünk vele a szerelmi játékba, miközben oly bájos évődéssel Borbála nénit játssza, mondandója-játéka szerint gombolyítja a fonalat, belőle ki-kilép rosszulétével küzd, majd határozottságra serkenti Gábort. Ez az iv ér legmagasabbra abban a pillanatban, amikor bevallja a gyermeket. Mily életszerű finomság, ahogyan a hokedlit megtörölve helyet kínálja a legényt, vagy ahogyan a második részben kicsit mélyebb hangon intonál. Torokszorítóan égbe kiáltó fenséges óhajtás, ahogyan a színpad elején az öröm elviselésének képességéért könyörög! Összeomlottságában is tragikus erővel elmondott fohász. S ebben a késői Rékában benne már

a sziszüfoszi hiábavaló elszántság, az eszelősség, de az egykori szerelmes leány is, a női ragadozó, s már a bölcs belátása és felismerése annak is, hogy hiábavaló immár az újabb találkozó. Funtek Frigyes kamaszhévvél féltékenykedik és egy Móka poézisével ragaszkodik Rékához. Gyanútlan gyermekiséggel éli ezt a világot, számtalan olyan apró gesztusa, mozdulata s hangja van, ami színészi szempontból a szűkebb szerepet kiteljesíti s játékosá teszi: amint a leánykérést húzza-halasztja; ahogyan az idős Réka meghódításáért hirtelen fordulatlal kendőjét a maga fejére illeszti. Igazában együtt kellene elemeznünk, ahogyan Kubik Annával párosan a szerelmi küzdés megannyi szépségét, fájdalmát egybe játsszák, felizzítják. Csudalátó Dániel: Agárdi Gábor, aki emberi és művészi odaadással szolgálja az előadást. Fiáért küzdő, magányos és sorsát szomorúan felismerő ember. Némely túlzó gesztus talán nem is az ő hibája, hanem az elmúlt évtizedek színpadi és rádiós közhelyrutinja, aminek igénytelenségében Agárdi szinte megszakítás nélkül dolgozott. Olykor talán már Sik Ferencnek se volt elég ereje ahhoz, hogy beszédének, játékanak helyes arányait megtartsa. Mert könnyen csábul túlzásokra: nyújtja a hangzókat (pl.: kómányzást mond kormányzás helyett), a jégmadár lábnyomát kísérvé hosszan kúszik az indító jelenetben, máskor beáll rogyasztott lábakkal, baltáját is többet forgatja, s Bódit fenyegetvén bicskás figyelmeztetése is több a szükségesnél. A szóbeli és gesztuscifrázások most még javíthatók; félő, hogy később elnehezítik az előadást. Sinkovits Imre akár egy magányos hargitai fenyő; tépi az Idő, s hiábavalóságban is rendíthetetlenül várja jobb jövőtelét. Sinkovitsot régen láttuk ilyen személyesnek; miközben jó érzékkel tudja a szerep arányait, amikor tehetné, se szól ki se a szerepből, se az előadásból. Megrendítő sorsban mindennél mélyebben s megrendítőbben tudósít: sorakoznak a lámpácskák, múlik az életünk. Nincs több s egyéb bizakodás, minthogy életünkkel tanúságtevők legyünk.

Sik Ferenc elmélyült s rendkívül alapos munkát végzett színészeivel. Schäffer Judit, noha népviseletbe öltözteti a színészeket, nem hivalkodik. Nem baj, hogy nem cifrázza a nadrágot, kabátot. Az talán egy más, képekben építkező előadás lehetőségét villantja fel, ahogyan Sütő András Csudalátó Dániel valóságos, mezősegi történetét említi: valóban feltámadott, s haláláig fehérben járt. Orbán György nagy érzékenysége, ahogy még a kolozsvári Káin és Ábel kísérőzenéjét idézve az előadás gyermekien üde s mégis hidegen csengő hangjait hallatja, s érzékeny lelemény, ahogy a szerzői kérelemnél keményebb s drámaibb dallamot talált az előadás bevégzésére: „Nekünk a legszebbik estét / fekete színre festették.”

Dramaturgiai megjegyzésünk: A játék menetében két ponton a szöveg rövidítése segítené az előadást; a második felvonásban Bódi és Dániel, majd Dániel és Gábor vitája tűnik hosszadalmasnak.

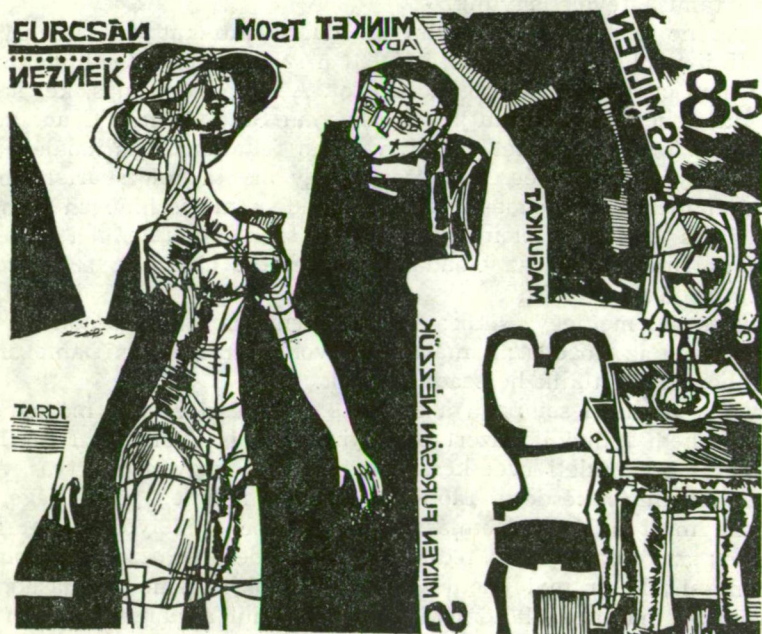
S hogy a Nemzeti színpada a dráma s a színészi erőhöz mérten több vonatkozásban nem működik, azért többnyire nem is okolható. Mint láthattuk, Bakó József több díszlettervet készített. Síremlék vagy a gyertyás változat a jobb-e; ez megítélés kérdése. Előbbi a látható, némileg jelképiségében azért félreérthető, mert a Nagy Romlás színpadi képe székelyföldi emlékműveket idéz, melyek az ősök sírját is fedik. De ellenkedésünk ezzel kapcsolatban inkább szcenikai. Ha drámai jelentése van a kövek, s a hó mozgásának, akkor suta látvány: a hatalmas kőtömbök mozdulatlanul állnak, miközben a hangszóró fokozódó hórobajokat hallat. Bizonyára a konstrukció merevsége, de gépészeti kérdés is: ez a díszlet mozdulatlan. Függönyök alázuhanása kevésnek

mutatkozik. Nem tudom, hogy anyagi vagy kivitelezési kérdés: a nézőtéri körtefűzér mindennapi butikhangulatot teremt. Itt pedig a Várákoszás lámpácskái-ról van szó! Műszakilag igénytelen a kivitelezése, a premieren a vezetékét még némelyest takarták fenyőgallyak, a második előadásán már láthatóan, a pusztá zsinórok futottak körben az erkély alatt. De akadékoskodásunk épp az előadás becsülésében fogant. Mert Sík Ferencnek kemény munkája közepette még az előadás lehetőségéért és méltóságáért is égetnie kellett magát. Az ő küzdelmeit ismerve tünődünk el azon: földrajzi tájunk szellemi természetét hogyan is ért-hetnék meg másutt?

Hogy nemcsak népek kényszerítettek az örökkévalóság adventi várákoszá-sába, hanem művek, szellemi erőfeszítések mindennapi sorsához tartozhat, hogy a Nagy Romlás porkahavai betemetik. Jelen ünnepi eseményben a Nemzeti Színház színpadán a sikaszói jajkiáltás felerősödhetett.

Ez a bemutató Tett. Cselekvés. Nemcsak színházi értelemben, hanem olyan társadalmi vállalkozás, amely annyi baljós jel ellenére sem állíthatjuk, hogy rettegve a súvadást, a szólás, a cselekvés esélyét feladjuk.

A. L.

TARDI SÁNDOR GRAFIKÁJA